

1Dr hab. Krzysztof Szewior

Wrocław, 12/08/2016.

Instytut Europeistyki

Wydział Dziennikarstwa i Nauk Politycznych

Uniwersytet Warszawski

Recenzja pracy doktorskiej Johannes Nedera

**pt. „Mittelstandspolitik in Deutschland im Zeitalter fortschreitender Globalisierung
Bedingungen und Möglichkeiten wirtschaftspolitischer Maßnahmen zur Sicherung des
mittelständischen Unternehmertums als Eckpfeiler einer funktionierenden
Marktwirtschaft”**

Recenzja sporządzona na prośbę Wydziału Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego we Wrocławiu.

Praca doktorska ma stanowić podstawę w postępowaniu w przewodzie doktorskim na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego we Wrocławiu.

Promotorem pracy doktorskiej jest dr hab. Krzysztof Kociubiński, prof. UWr.

Praca doktorska

1. **Tytuł pracy** został sformułowany poprawnie pod względem merytorycznym i stylistycznym. Zachodzi zgodność pomiędzy nim, a strukturą i treścią. Praca nie nawiązuje ani nie wykazuje podobieństw do pozycji dostępnych na polskim rynku wydawniczym i pod tym względem ma oryginalny charakter. Tytuł zachowuje związek z nauką o polityce oraz jej subdyscypliną – polityką społeczną, a także z nauką o polityce publicznej. Ponadto – z uwagi na specyfikę podjętego tematu, praca posiłkuje się naukami ekonomicznymi, w szczególności ekonomiką przedsiębiorstw, ujawnia aspekt europejski i stricte unijny.

Perspektywa i ramy czasowe badań obejmują okres do początku obecnej dekady, swymi korzeniami sięgają czasów wcześniejszych w historii gospodarczej i społecznej Niemiec. Mimo iż wątki sygnałne dochodzą do czasów Republiki Weimarskiej, to zasadnicza część pracy i opis problemu dotyczy RFN w czasach od zakończenia drugiej wojny światowej do zakończenia kadencji ostatniego rządu koalicyjnego. Takie ich zakreślenie jest oczywiście indywidualną decyzją Autora, ale ma uzasadnienie w wydarzeniach społeczno-ekonomicznych RFN oraz w kadencyjności niemieckiego parlamentu i rządu federalnego.

Tytuł pracy wskazuje na kilka obszarów analizy: RFN, NRD, stan średni, globalizacja, małe i średnie przedsiębiorstwa, polityka gospodarcza i finansowo – ekonomiczna, gospodarka rynkowa. Temat dysertacji wydaje się ponadto ciekawy z uwagi na skoncentrowanie badań na średniej przedsiębiorczości jako na fundamencie należycie funkcjonującej społecznej gospodarki rynkowej.

Walorem pracy jest jej aktualność, tzn. skupienie się na polityce wobec stanu średniego bazującego na narodowej strukturze własności w dobie postępującej globalizacji i anonimowości wielkiego kapitału.

Waga zagadnienia wynika z faktu, że klasa średnia oraz stan średni były istotnym elementem budowy społeczeństwa zachodniemieckiego w powojennej rzeczywistości, ponadto średnia przedsiębiorczość dowiodła możliwości urzeczywistnienia zasad społecznej gospodarki rynkowej, upowszechnienia i „rozproszenia” własności prywatnej.

W podtytule Autor wskazuje, że chce się skoncentrować na warunkach i możliwościach oddziaływania polityczno-gospodarczego na zabezpieczenie średniej przedsiębiorczości. Tym samym praca wychodzi poza tradycyjnie pojmowaną politologię i wchodzi w – powyżej już wskazane – obszary pokrewne.

Tytuł został sformułowany poprawnie pod względem językowym i merytorycznym, a jego podtytuł precyzuje zakres badań.

Lektura pracy doktorskiej należycie koresponduje z tytułem.

2. Struktura pracy. Pracę zbudowano z sześciu merytorycznych rozdziałów oraz elementów pomocniczych, wstępu, zakończenia i bibliografii. Struktura pracy jest właściwa pod względem merytorycznym, przyczynowo – skutkowym oraz chronologicznym.

Czytelnika do lektury zaprasza Wprowadzenie (**rozdział pierwszy**), które zawiera określenie problemu badawczego, wskazanie celu badań, postępowania badawczego oraz aktualnego stanu ustaleń naukowych. Łącznie rozdział ten mieści się na stronach 1 – 22, rozmiar tegoż i struktura nie budzą zastrzeżeń.

Rozdział drugi ma charakter teoretyczny i pod tym względem stanowi zasadniczą część pracy. Obejmuje on wątki definicyjne, teorię, polityki na rzecz stanu średniego w powiązaniu z „dobrze funkcjonującą gospodarką”. Tym podkreśla się funkcjonalny aspekt stanu średniego, tj. jest on mechanizmem wyrównawczym, stwarza miejsca pracy i dostarcza PKB. Dlatego zasadnie pierwsza część rozdziału osadzona jest w ekonomice stanu średniego, z kolei w następnych Autor przechodzi do oddziaływania Mittelstandsökonomik na politykę, na

kulturę, system edukacyjny, na gospodarkę. W dalszych częściach pracy analizie poddano aktualne znaczenie stanu średniego wraz z jego przedsiębiorczością. Opis jest prowadzony także z perspektywy: rynku konsumentów, rynku pracy (i jego elastyczności), sytuacji finansowej, cyklu życia MSP (małych i średnich przedsiębiorstw), struktury zarządzania, wiekowej, różnych potencjałów ekonomicznych oraz, co warto podkreślić – odpowiedzialności tych podmiotów za współpracowników i społeczeństwo.

Rozdział trzeci (s. 88 - 136) poświęcono ustawowym ramom istnienia/kreowania stanu średniego. Autor zachował właściwą gradację aktów prawnych i struktur administracyjnych państwa niemieckiego. Oczywiście ujęto także płaszczyznę europejską. Rozdział ten kończą rozważania nawiązujące do innowacyjnej teorii Schumpetera.

Rozdział czwarty (s. 145-165) podejmuje temat od strony historycznej dzieląc okresy do i po 1989 r., a także Niemcy na część wschodnią (NRD) i zachodnią (RFN). Z faktu wyodrębnienia w po 1989 r. poszczególnych rządów koalicyjnych oraz poziomów państwa niemieckiego wynika konieczność pokazania ich specyfiki. Tak też się dzieje na kolejnych kartach pracy.

Rozdział piąty (s. 166 – 188) identyfikuje problemy i czynniki rozwoju stanu średniego i przedsiębiorczości stanowiącej dla niego podstawę egzystencji materialnej. Dostrzega je w gałęziach prawa, w planowaniu i poczuciu bezpieczeństwa prawnego, w systemie podatkowym, w specyfice i obrocie kapitału, w polityce rynku pracy, w systemie socjalnym i kształcenia.

Rozdział szósty (s. 189 - 227) jest odpowiedzią Autora na bolączki zidentyfikowane w rozdziale poprzednim. Ich wyznacznikami uczyniono przewidywalność i racjonalność działania polityczno-gospodarczego, transparentność, ograniczenie kosztów i balastu państwowego, wprowadzenie systemu wsparcia finansowego, a także reformę rynku pracy i zabezpieczenia społecznego.

Rozdział siódmy (s. 228 - 230) jest podsumowaniem. Następnie praca zawiera wykazy: literatury, tabel, wykresów.

Układ książki wydaje się uzasadniony. Praca liczy łącznie 263 stron wydruku w formacie A4.

3. Temat badawczy sytuuje pracę w nauce o polityce, w szczególności w obszarze polityki społecznej, historii społecznej (Niemiec), polityk publicznych oraz wchodzi do zagadnień ekonomiki przedsiębiorstw. W sposób pośredni nawiązuje do innych elementów nauk ekonomicznych (finanse) czy nauk prawnych (system podatkowy, finanse publiczne).

Bazując na danych statystycznych z przełomu ostatnich dwóch dekad Autor podziela pogląd o istotnym znaczeniu MSP w niemieckiej gospodarce z uwagi na zatrudnialność pracowników i udział w PKB. Tej konstatacji towarzyszy pogląd – stanowiący oś przewodnią całego doktoratu – o pogarszających się warunkach funkcjonowania MSP, co skutkuje m.in. gorszym pozycjonowaniem niemieckiej gospodarki na tle innych wysoko rozwiniętych państw. Autor stwierdza, że jednym z powodów takiego stanu rzeczy jest obecnie słaba reprezentacja Mittelstand oraz brak jednolitego i należytego przedstawicielstwa wobec sfery polityki. Autor uznaje to za ważną przesłankę, bowiem system gospodarczy i polityczny funkcjonują wg innej logiki – maksymalizacji zysku i poparcia społecznego (wyborczego). Ponieważ Mittelstand nadal uosabia istotny potencjał społeczny, a władza polityczna jest tego faktu świadoma, dlatego zainicjowano (w 2011 roku) szereg działań.

4. Cel badawczy sprowadzono do opisu stanu średniego w kontekście doświadczeń historycznych i rozważań teoretycznych, zdiagnozowania systemowych problemów oraz rekomendowania możliwych kierunków polityczno-gospodarczego oddziaływania i rozwoju MSP.

Wiodącymi punktami analizy i tworzącymi jednocześnie siatkę pojęciową są: Mittelstand, konkurencyjność, niemiecka gospodarka, polityki publiczne, Mittelstandspolitik, inwestycje w BiR na rzecz MSP, relacje Mittelstand i otoczenia, proces kształcenia, przepisy prawa, relacje MSP z państwem w kontekście wsparcia, nadzoru, obciążeń, rozrost państwa i jego agend, rynek pracy i jego zasoby, wyzwania demograficzne.

5. Stan badań naukowych zdaniem Autora dysertacji jest dojrzały, pozwala wytypować siedem kluczowych obszarów o egzystencjalnie doniosłym znaczeniu dla *Mittelstand* i MSP. Także one korespondują ze strukturą pracy i podjętymi problemami badawczymi. Z drugiej jednakże strony dostrzega duży deficyt w zakresie badań podstawowych i zarządzania - w nowoczesnym ujęciu i przy wykorzystaniu nowoczesnych, w tym wirtualnych narzędzi komunikacyjnych. Ponadto jest duży deficyt w zakresie aktualnego rozwoju teorii MSP.

6. Założenia metodologiczne bazują na dorobku niemieckiej nauki powiązanej z teorią stanu średniego, na opisie i ocenie jakościowej oraz ilościowej, na ekonomice stanu średniego i jego relacji do sfery polityki, gospodarki, kultury, sfery edukacji oraz do administracji publicznej. Zdaniem Autora *Systemtheorie* wymaga uzupełnienia o nowe wymiary analizy, z silnym uwzględnieniem podłoża socjologicznego i ekologicznego. Za ważne uznaje pięć nowych czynników decydujących o sukcesie lub porażce, są to: innowacyjność, czas, powiązanie międzykulturowe, pieniądze oraz kompleksowość. Zdaniem Autora czynniki te

należy rozpatrywać wspólnie i osadzić w obszarach: strategia, organizacja, technologia, kultura. Obecne badania tych wymogów nie uwzględniają, ponadto stan badań należy zaktualizować o rozwój procesu globalizacji, globalny podział pracy, rynków pracy, pieniędzy, pozycji państw narodowych oraz rynków zbytu towarów i usług.

7. Metody badawcze. Praca mieści się w nauce o polityce i polityce publicznej, obejmuje zakresem sfery: państwa, jego struktur i działalność, polityk publicznych, gospodarki i finansów, prawa.

Realizacja celu badawczego prowadzi czytelnika przez trzy zasadnicze punkty pracy: od teorii poprzez zastaną rzeczywistość do propozycji działań naprawczych i kierunków rozwoju. W tym celu Autor wykorzystuje dostępne oprzyrządowanie naukowe z zakresu nauk społecznych. Słusznie stosuje zróżnicowane metody badawcze przyporządkowując je do konkretnych zadań i części dysertacji. Wydaje się, iż udało się zachować holizm poznawczy. Wyraża się on nie tylko w skatalogowaniu czynników istotnych dla *Mittelstand* ale i w odzwierciedleniu wiodącego dyskursu.

Autor posługuje się metodami badawczymi: historyczną, wyjaśnienia genetycznego, analizy treści, statystyczną, porównawczą. Przywołuje uznane nazwiska z zakresu ekonomii oraz bogaty dorobek naukowców niemieckich. Rzetelność analizy wyraża się w szerokiej prezentacji zagadnienia, stanowisk i opinii naukowych. Wielość poglądów szczególnie zauważalna jest w fragmentach pracy mających charakter teoretyczny i pogładowy. Ujawnia się odczytanie Autora oraz krytycyzm wobec cudzych ustaleń naukowych.

Niestety należy zauważyć brak w pracy szerszej obecności najnowszych pozycji, raportów, analiz. Być może wynika to z faktu zamknięcia analizy na rządzie koalicyjnym potocznie nazwanym Merkel-Steinmeier.

8. Sposób prezentacji zagadnienia. Treść pracy została podporządkowana przyjętemu celowi. Metoda badawcza jest uznaną w nauce, wynika z charakteru badanego przedmiotu, wiąże się ze specyfiką źródeł. Jest ona jednocześnie skuteczna i czytelna z punktu widzenia pierwotnego zamierzenia i odbioru czytelnika. Zachowano należyty dystans do prezentowanej treści, zawsze wiarygodnie udokumentowanej, a zdecydowanie krytyczny stosunek do badanej rzeczywistości. Formułowane sądy są ścisłe i logiczne, wyciągane wnioski wynikają z treści pracy i służą weryfikacji hipotez badawczych. Ponadto, co zasługuje na podkreślenie, w pracy jest silnie obecny wątek nie tyle prognostyczny, co ekspercki o dużym znaczeniu do praktyki *Mittelstandspolitik*. Wnioski spełniają kryteria merytorycznej poprawności. Własna opinia Autora w odniesieniu do szeregu elementów pracy wzmacnia funkcję weryfikacji

dotychczasowego stanu wiedzy naukowej. Poziom autorskiego krytycyzmu ujawnia się w różnym stopniu w poszczególnych częściach pracy, najsilniej w partiach końcowych o charakterze doradczym.

W treści pojawiają się elementy sygnalizowane w spisie treści, ponadto służące weryfikacji przyjętych założeń badawczych. Wiele elementów ma charakter zasadniczy dla całości rozważań. Pojęcia te, wskazane już wcześniej, należą do kanonu podjętego problemu badawczego tworząc siatkę pojęciową dysertacji.

Wykaz nazwisk przywołanych w pracy dowodzi znajomości najważniejszych postaci. Poprzez posiłkowanie się badaniami ośrodków o charakterze think-tank'ów zostaje odtworzony nie tylko główny nurt dyskursu akademickiego ale i analizy eksperckiej.

Prezentowana analiza jest wielopłaszczyznowa i wielowątkowa. Obok aspektów historycznych i teoretycznych obecna jest treść politologiczno-ekonomiczna. W tych partiach pracy Autor dowodzi nie tylko odczytania ale i doświadczenia osobistego/zawodowego. Sposób przekazu jest czytelny i przekonujący, a układ chronologiczny i problemowy dodatkowo porządkują całość.

Autor należycie dostrzega gamę uwarunkowań położenia stanu średniego, potrafi dokonać oceny działań i przyjmowanych rozwiązań w różnych okresach historycznych i ładach ustrojowych, w realiach pokryzysowych, w polityce wybranych rządów koalicyjnych RFN.

Analizę tę konfrontuje z inicjatywami UE, poszczególnych landów RFN, banków, projektów i programów itp. Godnym podkreślenia jest fakt dostrzeżenia pozaekonomicznych i pozapaństwowych uwarunkowań rozwoju *Mittelstand i -politik*.

Dobrze, że Autor wyszedł poza suchą prezentację cudzych poglądów, dokonując także ich krytycznej oceny i zestawiając z rzeczywistością. W sposób przystępny zaprezentował czytelnikowi podejmowane inicjatywy, popełniane błędy, wnioski wynikające ze realizowanych polityk, zmian sił pomiędzy państwem i gospodarką, kapitałem ludzkim i finansowym.

Widoczna jest kompetencja, która bez wątpienia pozwala wyostrzyć siłę argumentów i przekonywania. Autor niemalże wchodzi w rolę autentycznego badacza i przedstawiciela tejże grupy. Te fragmenty pracy mogą budzić najwięcej zapytań, uwag, polemiki. Nie tyle z faktu ich sformułowania, ale rekomendacji wybranych rozwiązań. O tym jednakże nieco później.

Autor wychodzi w analizie od wieku XVII i pokazuje genezę *Mittelstand* na tle zmian/rewolucji przemysłowych i społeczno-socjalnych. Dla lepszego poznania i prezentacji

zagadnienia sięga po dostępne definicje, dostrzega aspekty ilościowe i jakościowe. Widoczne jest patrzenie na *Mittelstand* z perspektywy przedsiębiorstw i jednocześnie woła poszerzenia optyki o *Mittelstandökonomik*. Przypisuje jej rolę stabilizacji gospodarki, generowania miejsc pracy, zabezpieczania materialnego milionów niemieckich rodzin. Przekonanie to będzie stale w pracy powracać, podobnie jak sentyment za utraconym wpływem na politykę i nie zawsze skuteczną reprezentację polityczną. Należy zgodzić się z ustaleniami dot. kluczowych cech *Mittelstand*: założenie i prowadzenie przedsiębiorstwa, zasoby, rozwój (innowacje i inwestycje), struktura organizacyjna i skład personalny. MSP stanowią nie tylko istotny element niemieckiej tradycji i historii gospodarczej. Także i dziś MSP tworzą podwalinę dla bezpieczeństwa ekonomicznego milionów ludzi. Niemieckie rodziny poprzez nie wyciskają swe piętno w strukturze gospodarki i firm, utrzymują związek pomiędzy strukturą społeczną, kulturą i gospodarką, gdzie istotnym filarem tegoż ładu jest etyka, kodeks, rodzinne zobowiązania, solidarność i subsydiarność. Ekonomiczne komponenty widoczne są silniej w jedności kapitału i kierownictwa, w celach firmy nie zawsze wyłącznie ekonomicznych ale i społecznych, środowiskowych. Wpływ podmiotów rodzinnych nie pozostaje bez znaczenia dla więzi rodzinnych, wymiany międzypokoleniowej, ciągłości historycznej w rozumieniu historii gospodarczej. Cechy te bez wątpienia odróżniają MSP od wielkich koncernów.

Skoro podmioty rodzinne wnoszą tak pozytywny wkład, dlaczego borykają się z problemami i utrudnieniami? Wyjaśnieniu tego dysonansu służą obszernie fragmenty drugiej części pracy. Autor na listę winnych wpisuje: logikę obecnej polityki zorientowanej na bieżący sukces wyborczy, dominację wielkiego kapitału na otwartych rynkach przepływów finansowych i towarów, rozrost państwa i koszt jego utrzymania, niestabilność polityki i przepisów prawa obciążenia fiskalne i socjalne, rozrost biurokracji, zasady rozdziału środków publicznych, brak instrumentów wsparcia (np. finansowego poprzez kredyty), zła polityka rynku pracy, oraz procesy społeczne z demograficznymi na czele. Suma tych uwarunkowań skutkuje restrykcyjnym postępowaniem wobec MSP, zaniechaniem działania, ponoszeniem wyższych kosztów, mniejszym wsparciem na poziomie rozwiązań systemowych.

Po tej krytycznej ocenie stanu rzeczy Autor opisuje optymalny model funkcjonowania MSP w różnych faz życia przedsiębiorstwa. Wskazuje przy tym na konieczność różnicowania *Mittelstandspolitik* po tym względem, co powinno zoptymalizować ich efektywność w zakresie: zatrudnialności pracowników, zdolności do innowacyjności, oferty produkcji i usług, otwarcia na szersze rynki, budowania odpowiedzialności wobec otoczenia. Zdaniem Autora dysertacji wszystkie te aspekty powinny być ujęte w nowocześnie pojmowanej

Mittelstandspolitik, silnie zintegrowanej w szeregu polityk publicznych, właściwie je przecinających na wszystkich poziomach. Wyznaczeniem nowego zintegrowanego podejścia nie musi być jednolita ustawa promująca *Mittelstand*, tym bardziej jeśli obowiązująca nie przynosi należytego skutku. Ważniejszy jest aspekt funkcjonalny, tj. skuteczność i zintegrowany charakter działań z subsydiarną rolą państwa i wewnętrzną konkurencją (np. pomiędzy landami, sektorami gospodarki). Subsydiarność jest widoczna już obecnie, tam gdzie landy wprzegają banki w programy i projekty, tam większy z nich pożytek. Jako ciekawostkę może potraktować fakt, że obok programów pożyczkowych czy mikrokredytów (znanych w najbiedniejszych częściach świata), są także ProFIT, promocja handlu, zrzeszenia branżowe, tworzenie zaplecza finansowego i instytutów, doradztwo, zabezpieczenie powierzchni przemysłowej, inwestycje w badania, ułatwienia dostępu do rynków zbytu, wzmacnianie potencjału, pomoc prawna itp. Skala podejmowanych działań jednoznacznie obrazuje skalę potrzeb ale i ludzką kreatywność wskutek redefinicji relacji pomiędzy gospodarką, społeczeństwem i państwem, RFN i UE.

Bolączką płaszczyzny unijnej jest brak solidarności pomiędzy państwami, dlatego tutaj dostrzega się potrzebę stworzenia i wspólnych ram prawnych i przestrzeni dla działania. Być może silniejsza presja *Mittelstand* na rząd federalny uchroni ten stan przed kolejnymi szkodliwymi działaniami, jak zauważa Autor, bardziej służących wielkiemu kapitałowi niż rodzimej produkcji.

Pozostaje jeszcze odnieść się do propozycji działań naprawczych. Oczywiście za ich wyborem kryją się nie tylko wnioski badawcze z niniejszej pracy ale i – jak można sądzić – osobiste preferencje Autora. Preferencje, bowiem względem niektórych można użyć unijnej retoryki dot. procesów integracyjnych. Mianowicie, że odpowiedzią na kryzys integracji powinno być pogłębienie procesu integracji. Z niektórych sugestii Autora można wyczytać logikę myślenia w stylu – odpowiedzią na kryzys liberalizmu jest zaaplikowanie go w jeszcze większym wymiarze. W tym miejscu widać zawężenie optyki analizy *Mittelstand* do *Mittelstandsökonomik* z pominięciem kategorii *Mittelschicht* i *Unterschicht*, przynajmniej w socjologiczno-finansowym rozumieniu. Gdzie się to ujawnia:

- a) w podejściu do płacy minimalnej niekorzystnych dla MSP;
- b) w obciążeniach kosztów pracy składkami socjalnymi źle wpływających na elastyczność zatrudniania;

- c) w rekomendowaniu zwiększenia udziału prywatnego portfela i rynku w kosztach i funkcjonowaniu systemów ubezpieczeń społecznych, pielęgnacyjnych oraz zdrowotnych;
- d) w przepisach prawa pracy usztywniających i czyniących kosztowniejszym zarządzanie fluktuacją siły roboczej oraz w jeszcze bardziej pogłębionej elastyczności rynku pracy;
- e) w zredukowaniu/odłączeniu kosztów funkcjonowania systemów zabezpieczenia społecznego od wynagrodzenia pracowniczego, a zatem w wyprowadzeniu poza sferę stosunku pracy, będącą dotychczas podstawowym kryterium gwarantującym bezpieczeństwo socjalno-ekonomiczne pracownika i jego rodziny.

Należy podkreślić, że przynajmniej niektóre ze wskazanych powyżej propozycji nie tyle są niewłaściwe, co raczej stają się elementem innej filozofii organizacji pracy i społeczeństwa. Zresztą dyskusja taka ma już miejsce: odejście od opodatkowania pracy na rzecz opodatkowania przemysłu, minimalny dochód gwarantowany, który mógłby stanowić istotny czynnik wsparcia dla elastyczności zatrudnienia.

Inny katalog rekomendacji wydaje się bardziej spójny z optymalizacją działań państwa: transparentny system podatkowy bez uprzywilejowań grupowych, ograniczanie kosztów prowadzenia działalności biznesowej, transparentne prawo pracy i socjalne; odbiurokratyzowanie państwa; odciążenie podatkowe; różnicowanie wysokości płacy minimalnej i poziomu zasiłków, poszukiwanie rozwiązań w ramach porozumień taryfowych; przejrzysty system zamówień publicznych; zrównanie statusu inwestycji kapitałowych podejmowanych przez ludzi i spółki kapitałowe; promocja własnego kapitału i ułatwienie dostępu do niego krajowym firmom rodzinnym.

Zasadnym byłoby – choćby w ramach podsumowania – nawiązanie do obecnego rządu koalicyjnego oraz zarysowanie *Mittelstandspolitik*, w tym skonfrontowanie jej z rekomendacjami Autora pracy doktorskiej.

9. Warsztat pisarski. Praca, wraz z przyjętą koncepcją narracji, dowodzi opanowania rzemiosła pisarskiego. Klarowany język przekazu udało się połączyć z wiernością źródłom i ich lingwistyczną właściwością. Autor stosuje konsekwentnie przyjętą formę przypisów przy cytowaniu pierwszym i w formach skróconych. Bibliografia sporządzona poprawnie.

10. Szata graficzna. Praca zawiera tekst, wykresy, tabele, rysunki. Ich dobór jest poprawny, wspomagają odbiór treści. Rozmieszczenie treści na stronach właściwe,

zachowane proporcje pomiędzy tekstem, a przypisami. Schłodny obraz pracy pomaga przyswajać treść.

11. Baza źródłowa i literatura przedmiotu. Praca powstała na bazie zróżnicowanej literatury przedmiotu, raportów i sprawozdań ośrodków analitycznych, uczelni, roczników statystycznych, publikacji zwartych oraz artykułów w czasopismach, materiałów internetowych. Literatura jest wystarczająca względem podjętego tematu badawczego, jest zróżnicowana względem autorów, tematów, roku wydania. Można zatem uznać ją za kompletną. Wykorzystane w pracy źródła na potrzeby wskazanego w pracy okresu zostały właściwie wyselekcjonowane i zebrane.

Pracę wzbogaciłyby opracowania także bardziej współczesne, co wprowadziłoby tęzę literaturę do bibliografii.

12. Ocena pracy. Autor osiągnął cel badawczy a pytania zostały sprawdzone w znaczeniu pozytywnym i negatywnym. Praca ma charakter ekspercki, jest reprezentatywna dla nauki o polityce. Z tego też względu w pełni zasługuje na ocenę pozytywną i takąż recenzję celem dopuszczenia do dalszego postępowania.

13. Znaczenie pracy dla dorobku polskiej politologii. Praca przedstawia wartość wynikającą z podjętego tematu oraz zakresu analizy oraz objęcia badaniami państwa istotnego z punktu widzenia polskiej gospodarki i dokonujących się w niej przekształceń. Dysertacja przyczynia się do rozwoju polskiego niemcoznawstwa, polityki społecznej i polityk publicznych poprzez zasilanie jej funkcji opisowej, wyjaśniającej, teoretycznej. Wartość publikacji wynika z faktu opisu zjawiska aktualnego i ważnego społecznie oraz gospodarczo, przedstawienia tegoż polskiemu czytelnikowi. Praca podejmuje temat zyskujący na znaczeniu, a także bada dorobek intelektualny środowiska akademickiego Niemiec. Autor formułuje własną i to krytyczną ocenę zastanego *Standort Deutschland*, w odniesieniu do każdej grupy uwarunkowań *Mittelstandspolitik* rekomenduje katalog propozycji działań naprawczych.

Praca stanowi podsumowanie dotychczasowych ustaleń i wymiany poglądów w tym zakresie i jednocześnie tworzy grunt do dalszych poszukiwań naukowych. Szkoda jednakże, że Autor nie skorzystał z okazji – chociażby w ramach podsumowania – na wskazanie kluczowych rozstrzygnięć i rezultatów działań obecnego rządu koalicyjnego Merkel/Sigmar Gabriel.

Praca będzie mogła wzbogacać dydaktycznie kursy z zakresu polityki społecznej i polityki gospodarczej na kierunkach politologicznych.

14. **Ocena końcowa pracy.** Przedstawiona do recenzji praca doktorska dowodzi kompetencji Autor, **spełnia wymogi formalne i merytoryczne pracy naukowej na poziomie doktoratu**, co uzasadnia rekomendowanie jej do dalszego postępowania przed stosowną Komisją na Wydziale Nauk Społecznych Uniwersytetu Wrocławskiego we Wrocławiu.

Recenzję/sporządził dr hab. Krzysztof Szewior

Krzysztof Szewior
Wrocław, w dniu 12 sierpnia 2016 roku